

Het landschap als laatste getuige

Een planologisch initiatief voor de frontstreek in de zuidelijke Westhoek

STIJN VANDERHEIDEN* [VLAAMSE OVERHEID, DEPARTEMENT RUIMTE VLAANDEREN]

© Onroerend Erfgoed, Maira Heyn, 2011

Je kon er de laatste maanden niet naast kijken. Vlaanderen maakt zich klaar voor de honderdjarige herdenking van de Eerste Wereldoorlog. Na de 75-jarige herdenking ontvielen ons al de laatste oorlogsveteranen en bleven als ooggetuigen alleen nog de kinderen van ‘de Grote Oorlog’ over. Nu, net voor de *centenaire*, zijn ook zij verdwenen. Wat blijft zijn de witte gedenkstenen op de begraafplaatsen, de monumenten in vele dorpen en steden, de Menenpoort in Ieper, de grote en kleine musea. In 2006 schreef onder meer Piet Chielens het boek *‘De laatste getuige. Het landschap van Wereldoorlog I in Vlaanderen’*¹. Het besef groeide immers dat alleen stille getuigen zoals begraafplaatsen, gedenkstenen, mijnkraters, bunkers en ... het landschap nog een beeld konden geven van deze gruwelijke episode in de recente geschiedenis.

Het huidige landschap is het resultaat van menselijk ingrijpen op het fysisch gegeven, waardoor het uitzicht ervan voortdurend evolueert. Het evolueert mee met de technologische vooruitgang en het krijgt telkens nieuwe lagen, nieuwe taken toegemeten.¹

Alle facetten van onze maatschappij grijpen in op dit landschap. De steden blijven groeien, er is meer ruimte nodig voor onze bedrijven, voor transport, voor het opwekken van energie, enzovoort. Het uitzicht is bijgevolg ook niet meer wat het honderd jaar geleden was. Op een aantal specifieke plaatsen is de *scenery* echter nog van die aard dat het verhaal van de Grote Oorlog leesbaar blijft. Zo liggen de militaire begraafplaatsen, groot en klein, niet toevallig op hun huidige locaties. Hun ligging valt te verklaren door een specifiek moment in ‘de Grote Oorlog’ en vertelt iets over het toenmalige belang van de lokale geografische situatie.

Helaas worden dergelijke plekken elk jaar zeldzamer. Nieuwe ontwikkelingen zorgen ervoor dat het landschap, en vooral dan het zicht nabij belangrijke locaties, verstoord wordt. Om het landschap als laatste getuige te behouden en het verhaal van de Grote Oorlog te kunnen blijven vertellen, is het nodig dat waardevolle landschapsdelen in hun huidige staat behouden blijven, daar waar de relikten nog in een goede toestand verkeren. De erfgoedwaarde van een landschap is namelijk afhankelijk van de belevingswaarde. Openheid is hierbij een belangrijke troef, en dat vereist een grondgebruik dat het ‘lezen’ van het landschap ook in de toekomst niet hypothekeert.

Dieptemijnkraters: de Peckham krater te Wijtschate, in 1930 (rechterpagina) en in 2012 (linkerpagina). Reductie van de originele omvang door erosie en demping.

¹ Chielens Piet, Decoodt Hannelore, Dendooven Dominiek, Leroy Daniel, 2006: *‘De laatste getuige. Het landschap van de Wereldoorlog I in Vlaanderen’*

Afbakening van het projectgebied

De Vlaamse overheid heeft het voortouw genomen om de begraafplaatsen, gedenkplaatsen, typerende bunkers en grenspalen te beschermen. Het Agentschap Onroerend Erfgoed – voorheen het Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed (VIOE) en het Agentschap Ruimte en Erfgoed (R&E) – heeft hiervoor een strategie opgesteld, opgehangen aan verschillende trajecten. (*Een uitgebreider artikel over 100 jaar erfgoedinventarisatie en -bescherming vindt u op pagina 12 in dit nummer.*)

Voor de ruimtelijke component van de bescherming werd binnen de Vlaamse overheid een interdepartementale projectgroep opgericht. Deze groep zou, op basis van het stappenplan voor de Afbakening van de Gebieden van de Natuurlijke en Agrarische

Structuur (AGNAS), een gewestelijk ruimtelijk uitvoeringsplan opmaken. In eerste instantie moest het studie- of projectgebied worden afgebakend. Parallel daarmee werden vanuit de verschillende administraties de doelstellingen voor dit projectgebied geformuleerd.

Uit vooroverleg tussen de voor ruimtelijke ordening en onroerend erfgoed bevoegde administraties werd al snel duidelijk dat een planningsinitiatief voor de volledige frontstreek in de Westhoek moeilijk haalbaar zou zijn. Geen enkel planningsproces in Vlaanderen heeft zich ooit over een zo groot projectgebied uitgestrekt. Bovendien waren er voor de regio reeds enkele beleidsbeslissingen genomen die een nieuw planningsinitiatief minder evident maakten. Zo keurde de Vlaamse Regering op 31 maart 2006 de herbevestiging goed van circa 95.200 ha aaneengesloten agrarisch gebied, voornamelijk in de kustpolders en de IJzervallei. In de frontzone van de zuidelijke Westhoek werden grotere delen van de regio aangeduid als actiegebied. Een ruimtelijk planningsinitiatief zou deze gebieden later moeten evalueren en indien nodig herbestemmingen initiëren.

Als projectgebied voor het nieuwe planningsinitiatief werden alle actiegebieden tussen de Franse grens (nabij Westouter/Dranouter/Nieuwkerke) en Zonnebeke (Polygoonbos en Reutelbeekvallei) gebundeld. De begrenzing van dat gebied werd vervolgens afgestemd op de voorkomende ankerplaatsen (zie hieronder). Voor de gebieden waarvan de agrarische bestemming herbevestigd werd gaf de Vlaamse overheid aan dat hun agrarisch karakter ook in de toekomst niet in het gedrang mag komen.

**“GENTLEMEN,
I DON'T KNOW
IF WE ARE GOING
TO MAKE HISTORY
TOMORROW, BUT
AT ANY RATE WE
SHALL CHANGE
GEOGRAPHY.”¹**

¹ (de Britse generaal Sir Charles Harington Harington aan de vooravond van de grote mijnslag van Wijtschate-Mesen, 6 juni 1917) Lytton N., *The Press and the General Staff*, S.1., 1920, p. 97.

Van zes naar drie ankerplaatsen

Voor de component Onroerend Erfgoed wordt in eerste instantie altijd teruggegrepen naar de Landschapsatlas. De hierin aangeduide ankerplaatsen geven aan waar de meest waardevolle landschappelijke entiteiten in Vlaanderen gelegen zijn. In de zuidelijke Westhoek situeerden zich maar liefst zes ankerplaatsen.

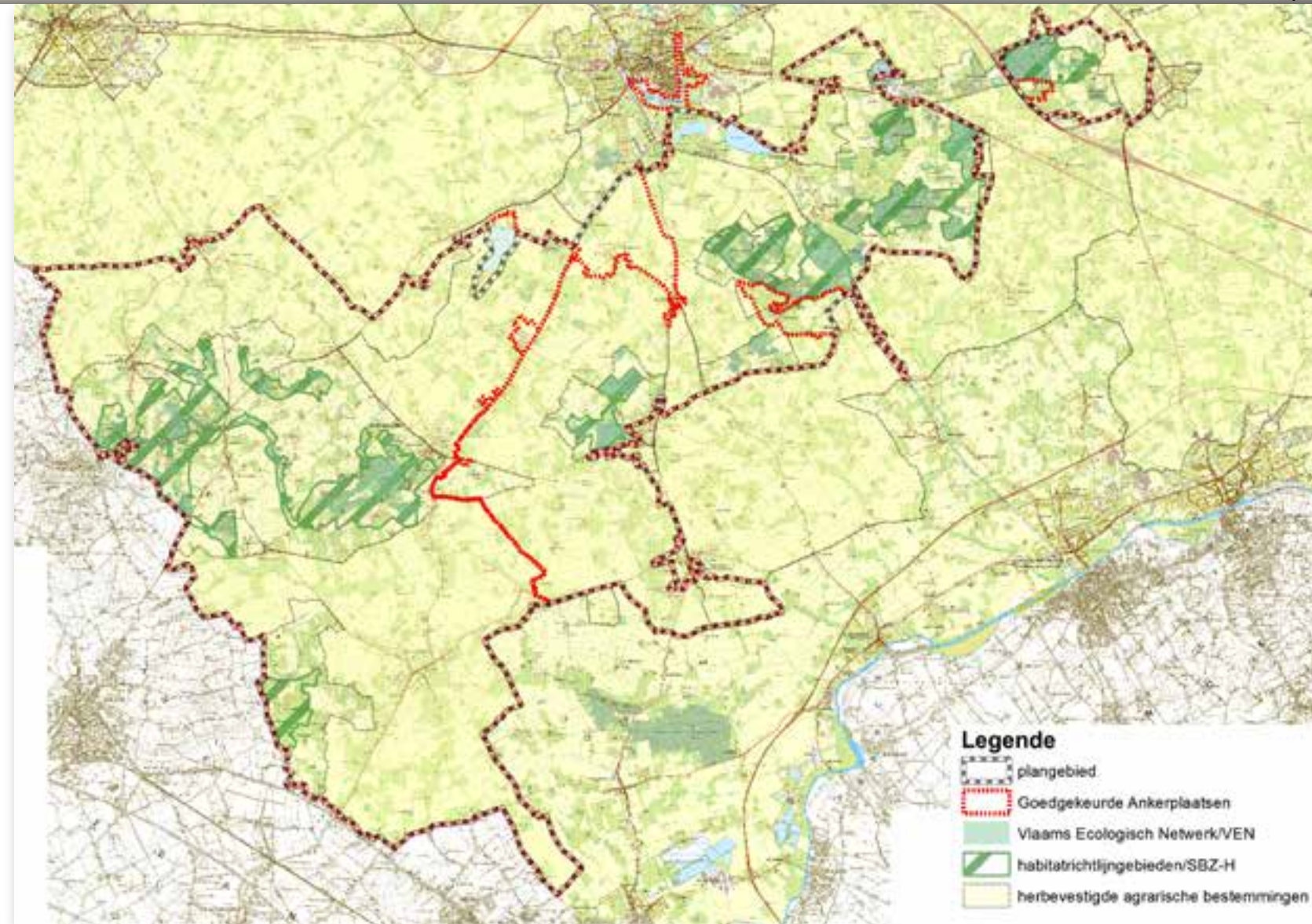
Elk van deze ankerplaatsen omvatte en beschreef een vrij typische landschappelijke entiteit binnen de gemeentegrenzen van Poperinge, Heuvelland, Mesen, Ieper en Zonnebeke. Al snel bleek dat ze heel wat gemeenschappelijke kenmerken hadden. Na een evaluatie werden de zes ankerplaatsen gereduceerd tot drie, waarbij de oorspronkelijke perimeter tevens enigszins werd uitgebreid.

De uitbreiding van de ankerplaatsen was enerzijds het gevolg van nieuwe inzichten en dito onderzoeksresultaten omtrent het historische landschap en landschapsgebruik en vondsten. Anderzijds was er in de oorspronkelijke landschapsatlas nog geen aandacht besteed aan de landschappelijke waarde en de belevingswaarde van het frontlandschap. Hierdoor waren een aantal zones waar het traditionele landschap (het landschap tot 1914) volledig onherkenbaar geworden was, bij de afbakening van de ankerplaatsen onderbelicht gebleven. Net deze gebieden kunnen echter een belangrijke belevingswaarde hebben voor het begrijpen van de Eerste Wereldoorlog en van het feit waarom het oorlogsfront net hier tot relatieve stilstand kwam.

De drie overblijvende ankerplaatsen omvatten omzeggens het gehele grondgebied van Heuvelland en Mesen, delen van Reningelst (Poperinge), Ieper (de zuidelijke deelruimte van Dikkebus tot 't Hoge) en van Zonnebeke (omgeving Polygoonbos en Reutelbeekvallei).

Niet alleen voor erfgoed is dit projectgebied in de zuidelijke Westhoek van belang. Ook ecologisch is het een waardevol goed. De nog deels beboste heuvels en hellingen, de valleidalen en graslanden zijn van die aard, dat hier ook een speciale beschermingszone werd aangeduid. Ongeveer 90 procent van het habitatrictlijngebied Westvlaams Heuvelland ligt binnen de contouren van het plangebied. In de instandhoudingsdoelstellingen (IHD's) voor de zuidelijke Westhoek wordt vooral ingezet op bosuitbreiding op en rond de heuvels.

Naast deze Europese doelstellingen is er ook een Vlaamse doelstelling om de oppervlakte aan natuurgebieden te vergroten. Maar deze doelstelling, geformuleerd in het Ruimtelijk Structuurplan Vlaanderen, kan niet zomaar gelinkt worden aan de Europese instandhoudingsdoelstellingen. Sommige voor Vlaanderen be-

langrijke habitats of doelsoorten stemmen niet overeen met de Europese en vereisen daarom een bijkomend areaal aan specifieke natuurtypen. Ook deze afweging dient binnen het projectgebied te gebeuren. Een planologisch initiatief in deze regio moet dus naast de landschapsbescherming ook de realisatie van de Vlaamse en Europese doelstellingen faciliteren.

De zuidelijke Westhoek is hoegenaamd geen braakliggend gebied. Kort na de Eerste Wereldoorlog keerden de oorspronkelijke bewoners er terug om puin te ruimen (zowel op als onder de grond) en de draad van hun leven opnieuw op te nemen. Het kleinschalige, gesloten landschap van vóór 1914 was door het oorlogsgeweld grotendeels vernield, zodat het snel een grootschalig agrarisch karakter kreeg, met grote akkercomplexen op licht hellende flanken, met veelal graslanden in de valleien en op de steilere hellingen. Landbouw bleef in de regio de belangrijkste sector en de schaalvergroting die haar de laatste vijftig jaar kenmerkte heeft zich ook in de Westhoek gemanifesteerd: de vestiging van grote veeteeltbedrijven, de toename van het areaal aan groententeelt (al dan niet in serres), gelinkt aan de veiling in Roeselare. Meer recent zien we een verbreding van de landbouw, met aanvragen voor mestverwerkings- en biogasinstallaties, primaire groentebewerkingen, etc.

Prikkeldraad en explosieve zones

Op basis van voorgaande informatie kan een goede verstaander zich wel voorstellen dat niet alleen in het erfgoedonderzoek voor de regio, maar ook in het ruimtelijk planningsproces, termen als 'loopgraven' en 'stelingenoorlog' opduiken. Heel wat ruimtelijke aspiraties komen in dit projectgebied samen. En dan hebben we het nog niet eens gehad over de aanwezige recreatie (weekendverblijven, camping, golfterrein, outdoor-activiteitenterreinen...), de horeca, de verspreide bebouwing, de bedrijvigheid en de vele dorpjes in het West-Vlaams heuvelland.

Op 9 december 2010 besliste het AGNAS-coördinatieplatform een planningsproces voor de zuidelijke Ieperboog op te starten. De betrokken Vlaamse administraties, vertegenwoordigers van de gemeentelijke en provinciale overheden en van de landbouw- en natuurorganisaties stemden in met deze actie.

Meteen werd ook het programma van het plan op hoofdlijnen vastgelegd. Dit gebeurde op basis van de doelstellingen van het Ruimtelijk Structuurplan Vlaanderen. Aangezien de uitbreiding van de oppervlakte 'natuurgebied' één van deze doelstellingen is, betekent dit dat het plan moet bijdragen tot een 'vergroening' van de bestemmingen. De regio heeft immers een belangrijke

ecologische kwaliteit. Het Agentschap voor Natuur en Bos, maar ook Natuurpunt en de provincie West-Vlaanderen werken er aan de uitbouw van grotere natuurkernen. Heel wat gronden die de laatste decennia werden aangekocht kregen al een natuurinvulling. De bestemmingsplannen geven dan ook geen correct beeld meer van het landgebruik. Van alle percelen in het plangebied in eigendom van een overheid of natuurvereniging ligt volgens de bestaande plannen van aanleg meer dan 250 ha binnen een agrarische bestemming.

LANDBOUW SPEELT IN DE REGIO EEN HOOFDROL, NIET ALLEEN VOOR DE PRODUCTIE VAN LEVENSMIDDELEN, MAAR OOK ALS BEHEERDER VAN DE OPEN RUIMTE.

De landbouw is en blijft een belangrijke gebruiker in de Westhoek. We hebben het onder meer aan de grondgebonden landbouw te danken dat het landschap de laatste 100 jaar niet wezenlijk is veranderd. Helaas ontstond de laatste jaren alsnog een tendens die een bedreiging kan vormen voor de bestaande landschappelijke kwaliteiten. De vermindering van het aantal landbouwers en de schaalvergroting bij de overblijvende bedrijven leidt tot grotere stallen, loodsen en constructies, die de kleinschaligheid van het landschap kunnen tenietdoen. De belevingswaarde van het landschap daalt hierdoor op sommige plaatsen aanzienlijk. Landbouw speelt in de regio dus een hoofdrol, niet alleen voor de productie van levensmiddelen, maar ook als beheerder van de open ruimte. Recente tendensen zoals schaalvergroting mogen dan ook niet worden gehypothekeerd. Er moet gezocht worden naar een evenwichtige relatie tussen de landschaps- en

erfgoedwaarden enerzijds en de verdere ontwikkeling van de landbouwsector anderzijds.

Momenteel werkt de Vlaamse projectgroep, of het RUP-team, aan een selectie van gebieden waar de landschappelijke waarden van die aard zijn dat grootschalige ingrepen in het landschap niet gewenst zijn. Op andere plaatsen, waar er evengoed landschappelijke kwaliteiten aanwezig zijn, wordt de ontwikkeling van landbouwbedrijven dan weer volop ondersteund. Het is zeker niet de bedoeling om landbouwactiviteiten in het ganse plangebied te beknotten. Er wordt wél gestreefd naar een gedifferentieerde aanpak met een weloverwogen evenwicht tussen erfgoed en landbouw.

Het West-Vlaamse heuvelland wordt gekenmerkt door een verspreid vestigingspatroon van dorpen, kleinere clusters woningen en verspreide alleenstaande woningen. Het gewestelijk initiatief spreekt zich niet uit over deze dorpskernen, dit blijft een gemeentelijke bevoegdheid waar de Vlaamse overheid niet op wil ingrijpen. De verspreide bebouwing is een ander verhaal. Vele van deze gebouwen staan in huidig bestemd agrarisch gebied of liggen binnen een ruimtelijk kwetsbare bestemming. Het gewestelijk RUP zal ontegensprekelijk ook als gevolg hebben dat meer gebouwen in een ruimtelijk kwetsbare bestemming terecht komen (natuurgebied, agrarisch gebied met ecologische waarde ...).

Tijdens het verdere verloop van het planningsproces zal bekeken worden hoe hiermee wordt omgegaan. Er wordt in eerste instantie gedacht aan aangepaste mogelijkheden voor woningen binnen het ruimtelijk kwetsbaar gebied. Vele van die woningen liggen geclusterd en zouden als een kleine woonentiteit kunnen blijven bestaan binnen het uitgebreide natuurgebied. De precieze uitwerking moet nog vorm krijgen, maar dit dient in nauw overleg te gebeuren met de lokale overheden.

Heuvelland, Ieper en Poperinge zijn al langer toeristische trekpleisters. In de regio zijn er dan ook heel wat vakantiewoningen, campings, hotels en verspreide horecazaken te vinden. Een planningsproces doorlopen zonder aandacht te besteden aan de

problematiek van zonevreemde of niet-vergunde horeca heeft in deze regio dan ook geen zin. Vele uitbaters leven momenteel in onzekerheid omdat hun café, restaurant, hotel of camping stedenbouwkundig niet volledig in orde is. Het gewestelijke RUP voor de zuidelijke Ieperboog moet ook deze problematiek opnemen, onderzoeken en trachten uit te klaren, zodat ook de toeristische sector zekerheid heeft over zijn toekomstkansen in het gebied.

Ondertussen, aan de werktafel...

Maar dat gewestelijke ruimtelijk uitvoeringsplan is er nog niet. Aan een tweede werkdocument van het RUP wordt gewerkt. Het eerste voorstel werd, op zijn zachtst gezegd, niet positief onthaald. Volgens de landbouworganisaties en lokale overheden werd er te veel bijkomende natuur gecreëerd en werd de landbouwsector te fel beknot in zijn ontwikkeling. Het tweede voorstel probeert aan deze opmerkingen tegemoet te komen. Enerzijds worden de

natuurdoelen beter geconcentreerd en anderzijds wordt gezocht naar een betere afstemming tussen de erfgoedwaarden en de ontwikkelingsmogelijkheden binnen de landbouw. Het plan wil alle gebruikers en eigenaars in het gebied rechtszekerheid bieden. Er moet duidelijkheid komen over de ontwikkelingsmogelijkheden voor de landbouw, over de groeikansen voor de natuur en de verdere ontplooiing van toeristische en recreatieve initiatieven, maar er dient ook zekerheid geschapen te worden voor de bewoners én de lokale overheden in het gebied. Daarnaast moet het plan zorgen voor een afdoende bescherming van het landschap, zodat deze laatste getuige van de Eerste Wereldoorlog leesbaar en beleefbaar blijft voor al wie deze donkere periode uit de recente geschiedenis wil komen herdenken.

*De auteur coördineert als ruimtelijk planner bij de Vlaamse overheid verschillende AGNAS processen in West- en Oost-Vlaanderen, waaronder het plan voor de zuidelijke Ieperboog.

Bron: Agentschap Onroerend Erfgoed (Moira Heyn, 2011)